

ULUG‘BEK HAMDAM ASARLARIDA OBRAZ, XARAKTER VA PORTRET TASVIRIDA INSON FENOMENINING BADIY-PSIXOLOGIK TAHLILI

Rajabov Akhtam Uktamovich

Senior teacher, Bukhara State Technical University

rajabovaxtam178@gmail.com

+998934777424

Jalilova Lola Jalilovna

Associate professor of “English literature”

Bukhara State University

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda Ulug‘bek Hamdamning "Sabo va Samandar," "Muvozanat," va "Isyon va Itoat" asarlarining badiiy-psixologik tahlili amalga oshirilgan. Asarlarning har birida inson ruhiyatining murakkab qirralari va ijtimoiy sharoitlar bilan o‘zaro munosabatlari chuqur o‘rganilgan. "Sabo va Samandar" asarida qahramonlarning o‘zaro munosabatlaridagi psixologik ziddiyatlar va ichki iztiroblar tasvirlanadi, ularda shaxsiy va ijtimoiy erkinlik o‘rtasidagi kurash yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy tahlil, inson ruhiyati, ichki kechinmalar, psixologik ziddiyatlar, shaxsiy izlanishlar.

Аннотация: В данном научном исследовании проведен художественно-психологический анализ произведений Улугбека Хамдама «Сабо и Самандар», «Равновесие» и «Бунт и Покорность». В каждом из этих произведений глубоко изучены сложные грани человеческой психики и их взаимодействие с социальными условиями. В произведении «Сабо и Самандар» изображены психологические противоречия и внутренние переживания героев, борьба между личной и социальной свободой.

Ключевые слова: художественный анализ, человеческая психика, внутренние переживания, психологические противоречия, личностные поиски.

Abstract: This research conducts a literary-psychological analysis of Ulugbek Hamdam's works "Sabo va Samandar," "Muvozanat," and "Isyon va Itoat." In each of these works, the complex aspects of human psychology and their interaction with social conditions are explored in depth. In "Sabo va Samandar," the psychological contradictions and inner struggles in the relationships between the characters are depicted, focusing on the conflict between personal and social freedom.

Keywords: Literary analysis, human psychology, inner experiences, psychological conflicts, personal exploration.

Kirish: Zamonaviy o‘zbek adabiyotida Ulug‘bek Hamdam o‘zining badiiy-ma’naviy salohiyati va psixologik tasvirlar bilan ajralib turadi. Uning asarlari inson ruhiyatining murakkabliklarini, ichki ziddiyatlarini va shaxsiy izlanishlarini chuqur yoritadi. Hamdamning "Sabo va Samandar," "Muvozanat," va "Isyon va itoat" kabi asarlari aynan shu maqsadga xizmat qiladi — insonning ichki dunyosini, o‘zlikni anglash jarayonlarini va ijtimoiy me’yorlarga bo‘ysunish bilan bog‘liq

psixologik holatlarni tasvirlashga intiladi. Mazkur asarlar, ayniqsa, badiiy-psixologik tahlil qilish orqali o'zining betakror yondashuvi va chuqur badiiy ma'nosi bilan diqqatni tortadi.

Ushbu ilmiy ishda Ulug'bek Hamdamning mazkur asarlarini badiiy-psixologik jihatdan tahlil qilishga harakat qilinadi. Asarlarning asosiy psixologik elementlari — qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, ichki konfliktlari va ular o'rtasidagi psixologik qarama-qarshiliklar o'rganiladi. Badiiy-psixologik tahlil metodologiyasi orqali, qahramonlarning shaxsiy va ijtimoiy muhitda amalga oshirgan qarorlarini, psixologik izlanishlarini va ruhiy holatdagi o'zgarishlarni aniqlash ko'zda tutiladi. Shuningdek, asarlardagi **psixologik portretlar** va **xarakter tasvirlari** orqali Hamdamning insoniyatga bo'lgan chuqur psixologik yondashuvi va badiiy tafakkurini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu ilmiy ishda "**Sabo va Samandar**," "**Muvozanat**," va "**Isyon va itoat**" asarlarining har biri alohida o'rganilib, ularning badiiy-psixologik tahlili orqali asarlarning individual xususiyatlari, psixologik kontekstlari va jamiyat bilan o'zaro aloqalari yoritiladi. Har bir asarda insonning ichki kechinmalari va psixologik ziddiyatlari orqali muallif tomonidan yoritilgan hayotiy masalalar, ijtimoiy va ma'naviy qarashlar tahlil qilinadi.

Mazkur ishda, asarlarning psixologik tuzilmasi, xarakterlarning psixologik rivojlanishi, ziddiyatlar va ularning badiiy shakllanishi orqali inson ruhiyatining nozik qatlamlariga chuqur kirib borish maqsad qilingan. Bu jarayon, adabiy tahlil va psixologik izlanishlarning o'zaro bog'liqligini, shuningdek, Hamdamning adabiy va psixologik mahoratini ko'rsatishni nazarda tutadi.

Badiiy-psixologik tahlil davomida, Hamdamning asarlarida individualizatsiya, ijtimoiy talablarga qarshi kurash, va ichki va tashqi ziddiyatlar o'rtasidagi muvozanat muhim o'rin tutganligi ko'rsatilgan. Asarlar, insonning ichki dunyosini va uning hayotdagi qarorlarini, shuningdek, jamiyat bilan bo'lgan o'zaro aloqalarini chuqur tahlil qilishga imkon yaratadi. Har bir asar, o'zining badiiy uslubida, psixologik va falsafiy masalalarni yoritishda o'ziga xos o'rin tutadi.

1. "Sabo va Samandar" asarida inson fenomeni.

Obraz va xarakterlar.

Asarda bosh qahramonlar – **Sabo va Samandar** o'z xarakteri va hayotiy falsafasi bilan bir-biridan keskin farq qiladi. Samandar – o'ziga ishongan, intellektual jihatdan yetuk, hayot haqiqatlarini chuqur anglaydigan shaxs. Sabo esa nozik, lekin ichki ruhiy kechinmalarga boy, tashqi ta'sirlarga tez beriluvchi obraz sifatida gavdalanadi. Muallif inson xarakterini chuqur psixologik tahlil qilish orqali tasvirlaydi. Har bir qahramonning ruhiy dunyosi, kechinmalari va ichki ziddiyatlari voqealar rivojida muhim rol o'ynaydi. Samandar hayotning murakkab tomonlarini anglab yetishga intilsa, Sabo hissiyotlarga beriluvchan va ichki iztiroblar bilan yashaydi.

Portret tasviri va badiiy tafsilotlar.

Ulugʻbek Hamdam qahramonlarning tashqi koʻrinishini ularning ichki olami bilan uygʻun holda tasvirlaydi. Masalan, Samandarning koʻzlarida aks etgan qatʼiyat va donishmandlik uning ichki dunyosini ochib beruvchi detallardan biridir. Saboning mayin, nozik tabiatli ekani esa uning tashqi qiyofasi orqali ham ifodalanadi.

Badiiy-psixologik asoslar.

Insonning **ruhiy oʻsishi** va ichki oʻzgarishlari tasvirlangan. **Muhabbat va intellektual izlanish** oʻrtasidagi ziddiyatlar yoritilgan. Qahramonlar oʻz taqdirini oʻzi belgilash jarayonida **ruhiy kechinmalar va ijtimoiy taʼsirlar** oʻrtasida muvozanat izlaydi.

2. "Muvozanat" asarida inson fenomeni.

Obraz va xarakter tahlili. "Muvozanat" asarida insonning ruhiy izlanishlari, hayotning haqiqatlari va qadriyatlar muvozanati haqida chuqur tahlillar keltirilgan. Bosh qahramonning ichki olami uning atrof-muhit bilan bogʻliq boʻlgan munosabatlarida ochiladi. U hayotdagi voqelikni tushunishga, maʼnaviy muvozanatni topishga intiladi. Asardagi asosiy gʻoya insonning hayotdagi oʻz oʻrnini anglash, ichki va tashqi dunyo oʻrtasidagi muvozanatni topish bilan bogʻliq. Qahramon hayotining turli bosqichlarida oʻz qarashlarini qayta koʻrib chiqadi, yangi xulosalarga keladi.

Portret tasviri va badiiy tafsilotlar.

Muallif qahramonlarning tashqi qiyofasini ularning ruhiy kechinmalari bilan bogʻlab tasvirlaydi. Masalan, bosh qahramonning harakatlaridagi ishonch yoki ikkilanib turishi uning ruhiy holatining badiiy ifodasi sifatida beriladi.

Badiiy-psixologik asoslar

Falsafiy fikrlash va psixologik tahlil – inson oʻz hayot yoʻlini tanlash jarayonida turli qarorlarni koʻrib chiqadi. **Ichki va tashqi dunyo muvozanati** – qahramon oʻz ichki holati va tashqi olamning talablari oʻrtasida muvozanat topishga harakat qiladi. **Ruhiy kechinmalar va tafakkur jarayoni** – ichki monologlar va tafakkur oqimi orqali qahramonlarning ruhiy olami chuqur yoritiladi.

3. "Isyon va itoat" asarida inson fenomeni.

Ulugʻbek Hamdamning *"Isyon va itoat"* asari inson fenomenini chuqur psixologik va falsafiy nuqtai nazardan yoritib beradi. Asar qahramonlari orqali insoniy iroda, ichki kurash, ijtimoiy va maʼnaviy cheklovlar hamda shaxsiy erkinlik masalalari keng ochib berilgan.

Isyon va itoat oʻrtasidagi ziddiyat

Asarning asosiy falsafiy mohiyati insonning isyon va itoat oʻrtasidagi kechinmalarida namoyon boʻladi. Qahramonlar jamiyat yoki taqdir oldida itoat qilish va ichki erkini saqlab qolish oʻrtasida kurashadi. Bu esa inson mohiyatini, yaʼni uning axloqiy va maʼnaviy tanlovlarini chuqur yoritadi.

Shaxsiy erkinlik va ijtimoiy cheklovlar

Asarda insonning ichki dunyosi va tashqi sharoitlar oʻrtasidagi qarama-qarshilik koʻrsatiladi. Qahramonlar koʻpincha oʻz orzu va eʼtiqodlari yoʻlida ijtimoiy normalar

bilan to'qnashadi. Bu esa insonning jamiyatdagi o'rnini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida tasvirlanadi.

Insonning ichki kechinmalari

Muallif qahramonlarning tafakkuri, his-tuyg'ulari va ichki monologlari orqali inson ruhiyatining murakkabligini ochib beradi. Inson o'z hayot yo'lini tanlashda nafaqat ijtimoiy bosim, balki ichki ishonch va shubhalar bilan ham yuzlashadi.

Irodali shaxs fenomeni

Asarda irodali shaxs obrazi alohida ajralib turadi. U jamiyatning doimiy qoidalariga bo'ysunish yoki ularga qarshi chiqish orasida tanlov qiladi. Shu nuqtada insonning ruhiy mustaqilligi va ijtimoiy ta'sir doirasidagi mavqei ko'rsatiladi.

Ma'naviyat va qadriyatlar muammosi

"*Isyon va itoat*" insonning ma'naviy kamoloti va qadriyatlari haqida bahs yuritadi. Odam o'ziga xos axloqiy me'yorlarni belgilashda qanday mezonlarga suyanishi kerak? Bu savol asar davomida turli qahramonlar timsolida o'z javobini topadi.

1. "Sabo va Samandar" asaridagi badiiy-psixologik tahlil .Xarakterlar va psixologik qarorlar.

Sabo va Samandar o'rtasidagi qarama-qarshilik, ularning xarakterlari va ruhiy holatlari orqali asarning psixologik qirralari yoritiladi. **Sabo** – Bu obraz **nozik va sezgir** bo'lib, o'z his-tuyg'ularini ko'rsatishda ba'zida o'zini yo'qotadi. Uning ruhiy holati, o'ziga ishonchsizligi, tashqi olamga nisbatan befarqligi uning xarakteriga ta'sir qiladi. Asarda Sabo **Samandar bilan orqaga tortilib qoladi**, chunki uning **ichki iztiroblari** va **nozikligi** o'zini ko'rsatadi. Masalan, u Samandar bilan munosabatlarida ba'zan **suspensiya** hisini sezadi va buning natijasida xotirjamlikni yo'qotadi.

Samandar esa, tashqi ko'rinishda qat'iyatli, mustaqil va erkin xarakterga ega bo'lib, **o'zining shaxsiy erkinligini** saqlashga intiladi. Biroq, uning ichki olami ham qarama-qarshiliklarga to'la. U **Sabo bilan munosabatlarida noqulaylik** his qiladi va ularni **jamiyat talablariga moslashtirishga** harakat qiladi. Masalan, Samandar o'zini **ustun ko'rishga** harakat qilsa-da, **o'zaro tushunmovchiliklar** va **ichki iztiroblar** uni chalg'itadi.

Tashqi portretlar va ichki holat.

Samandar va Sabo obrazlarining tashqi portreti ular ichki dunyosini aks ettiradi. **Samandar** qiyin vaziyatlarda **katta qarorlar qabul qilishda** qat'iyatli bo'ladi, lekin u o'z ichki kechinmalarini, **yolg'izlik va tushkunlikni** yashirishga harakat qiladi. **Saboning** tashqi ko'rinishi nozik, **dunyoqarashi esa zamonaviy va ijtimoiy ta'sirlarga** ochiq. Sabo o'zining ichki dunyosidagi **iztiroblarni** tashqi ko'rinishida aks ettiradi, uning tashqi holati ularning harakati va his-tuyg'ulari bilan uyg'un keladi.

Xarakterlar va psixologik qirralar.

Sabo va Samandar o'rtasidagi psixologik farqlar asar davomida markaziy o'rin egallaydi. **Sabo** nozik, sezgir va ichki iztiroblar bilan yashovchi qahramon sifatida tasvirlanadi. Uning tashqi ko'rinishi va hissiyotlari uning ruhiy holatini aks ettiradi: u

o'z his-tuyg'ulariga beriluvchan va o'zining ichki dunyosida doimo izlanishda bo'ladi. Samandar esa o'zini intellektual va mustaqil deb biladi, lekin uning ichki dunyosi ham o'z o'rnida murakkabdir. U tashqi olamga nisbatan tanqidiy va erkin qarashlar bilan yondashadi, ammo shu bilan birga uning hayoti ham ichki ziddiyatlar bilan to'la.

Psixologik konflikt: Asarda psixologik konflikt, ya'ni **ichki ziddiyatlar** va **qarorlar qabul qilish** jarayoni o'z ifodasini topadi. Sabo o'zini boshqacha ko'rishga va jamiyatga moslashishga intilsa, Samandar o'z erkinligini va shaxsiy mustaqilligini saqlashga harakat qiladi. Shu tariqa, asarda **individualizatsiya** va **jamiyat talablariga itoat** o'rtasidagi ziddiyat o'rganiladi.

Tashqi va ichki portret: Samandar va Saboning tashqi portreti ularning ichki olami bilan chambarchas bog'liq. Samandar tashqi ko'rinishda qat'iyatli va o'ziga ishonchli bo'lsa, Sabo esa nozik va miyig'oz, uning ichki kechinmalari tashqi ko'rinishida aks etadi.

2. "Muvozanat" asaridagi badiiy-psixologik tahlil.

Ichki izlanishlar va tafakkur. Muvozanat asarida bosh qahramon o'zining **ichki izlanishlarini** amalga oshiradi, u jamiyatda o'zining o'rnini topishga harakat qiladi. Asar davomida qahramon **mavjud ijtimoiy me'yorlar** bilan o'zining ruhiy holatiga mos keladigan **muvozanatni topishga** intiladi. Masalan, qahramon jamiyatga moslashishni xohlaydi, lekin uning ichki kechinmalari va tashqi omillar unga to'siq bo'ladi. U **psixologik izlanishlar** jarayonida, **hayotiy qarorlarni qabul qilishda** o'zining yuksak ma'naviyatiga tayanadi, lekin bu bilan ijtimoiy talablar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga harakat qiladi.

Tafakkur oqimi- yordamida qahramon o'zining qarorlarini qabul qilishda noaniqlik va iztirobni boshidan kechiradi. Bunda, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, jamiyatning talablariga nisbatan qarama-qarshiliklarning tasviri o'z o'rnini topadi.

Psixologik konflikt va muvozanat. Qahramonlar o'rtasidagi **ichki muvozanat** hamda tashqi dunyo bilan bo'lgan o'zaro munosabatlar asarda **psixologik konfliktlarni** yuzaga keltiradi. Bu konflikt qahramonning o'zini anglash va jamiyatdagi o'rni haqida o'ylashda namoyon bo'ladi. **Muvozanatni topishga intilish-** va ichki izlanishlar asosida, qahramon jamiyat va o'zligini anglash o'rtasida o'ta muhim qarorlar qabul qiladi.

Psixologik izlanishlar va ichki kechinmalar. Muvozanat asarida qahramon o'zining ichki muvozanatini topish yo'lida ruhiy izlanishlarga kiradi. Bosh qahramon jamiyat va o'z ichki dunyosidagi ziddiyatlar o'rtasida bir qarorga kelishga harakat qiladi. Uning izlanishlari, mavjud sharoitlar va hayotiy vaziyatlarni o'zida mujassam etadi.

Falsafiy qidirish: Qahramonning ruhiy izlanishlari hayotning **ma'naviy maqsadi** va **o'zini anglash** atrofida markazlashadi. Inson o'zining ichki qarorlarini qabul qilishda, yuksak ma'naviyat va jamiyat bilan bog'liq qoidalarga qarshi chiqish o'rtasidagi muvozanatni saqlashga intiladi.

Ichki konflikt va tafakkur: Asarda tafakkur va ichki monologlar muhim o'rin tutadi. Qahramon o'zining his-tuyg'ulari, ijtimoiy talablarga nisbatan qarorlar va

ichki muvozanatni izlashda ko'p marta ruhiy sarsanglik va bezovtalikni boshidan kechiradi.

3. "Isyon va itoat" asaridagi badiiy-psixologik tahlil.

Isyon va itoat o'rtasidagi psixologik ziddiyat asarda yaqqol ko'rinadi.

Isyonkor qahramon o'zining ichki erkinligini himoya qiladi va jamiyatning qoidalariga qarshi turadi. Masalan, u **ozodlikni** istaydi, o'zini ifoda etish uchun bor imkoniyatlarni ishga soladi. Ammo u shu bilan birga, o'zining psixologik **iztiroblarini** va **noqulayliklarni** his qiladi.

Itoatkor qahramon esa o'zini jamiyatning qadriyatlariga moslashtirishga harakat qiladi. U **ichki xotirjamlikni** topishga intilsa-da, o'zining mustaqil fikrini yashiradi. Ular o'rtasidagi psixologik konflikt ular o'z hayotlarida qanday qarorlar qabul qilishlari, ijtimoiy talablar bilan qanday yashashlari kerakligi haqida murakkab vaziyatlarga olib keladi. Masalan, **itoatkor** obraz o'zining his-tuyg'ularini bosib, jamiyatning odatlarini qabul qilsa-da, **ishonch va o'zlikni anglash** masalasida shubha bilan qaraydi.

Isyonkor esa jamiyat tomonidan qo'yilgan cheklovlar va qoidalarga qarshi turishda davom etadi, lekin uning ichki iztiroblari bu qarorlarni qabul qilishda unga xalaqit beradi.

Portret tasvirlar: Isyonkor qahramonning portreti tashqi dunyo bilan kurashish istagini aks ettiradi. Uning qat'iy qarorlari, ruhiy qiyinchiliklari va shaxsiy erkinlikni saqlashga bo'lgan intilishi uning tashqi ko'rinishida namoyon bo'ladi. **Itoatkor qahramonning portreti** esa noziklik va taslim bo'lishni, o'zini jamiyatga moslashtirishni ko'rsatadi. Uning tashqi holati, **ichki muvozanatsizligini** va boshqalarga bo'ysunishga intilishini aks ettiradi.

Erkinlik va itoat o'rtasidagi ziddiyat.

Isyon va itoat o'rtasidagi ziddiyat asarda asosiy psixologik konflikt sifatida keltirilgan. Bosh qahramonlar o'zining ichki erkinligini va jamiyatdagi mavjud qoidalarga bo'ysunmaslikni istaydi, lekin shu bilan birga jamiyat tomonidan talab qilingan odat va qoidalarga itoat etishga majbur bo'ladi.

Erkinlik istagi: Isyonkor qahramon o'zining mustaqil fikrini va erkinligini himoya qilishga harakat qiladi. U jamiyatning har qanday ta'siriga qarshi turishga intiladi. Bu, o'z navbatida, uning ruhiy kechinmalarini kuchaytiradi.

Tashqi va ichki ta'sirlar: Qahramonlar o'z ichki kechinmalari va tashqi ta'sirlar o'rtasida muvozanatni topishga harakat qiladi. Ularning tashqi dunyo bilan bo'lgan munosabatlari, o'zlarini anglash jarayonidagi izlanishlari o'z ichki ruhiy holatini o'zgartiradi.

Ichki monolog va psixologik xarakterlar: Ichki monologlar va tafakkur oqimi usuli orqali qahramonlarning ichki muammolari, ziddiyatlari va qarorlar o'z aksini topadi. Qahramonlar bir qarorga kelishda o'zlarining daxlsizligi va jamiyatga nisbatan muvozanatni saqlashga harakat qiladilar.

Xulosa

Ulug'bek Hamdamning "Sabo va Samandar," "Muvozanat," va "Isyon va Itoat" asarlari badiiy-psixologik tahlil nuqtai nazaridan o'rganilganda, inson

ruhiyatining o'ziga xos ziddiyatlari, ichki iztiroblari va psixologik qarorlar qabul qilish jarayonlarini chuqur aks ettirganligi ko'zga tashlanadi. Har bir asar o'zining badiiy-psixologik mazmuni va shakli bilan, individual va ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, shaxsiy izlanishlar va ruhiy holatlarning shakllanishi haqida keng qamrovli tahlil qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1 Абдурахмонова М. Рухий дунё тасвири. – Тошкент: 1977; Шодиев Н. Рухият рассоми. – Тошкент: 1977;
2. Умуров Ҳ. Бадий психологизм ва ҳозирги ўзбек романчилиги. - Тошкент: Фан, 1983, - Б. 148.;
- Алимухамедов А. Абдулла Қаҳҳор хикояларида психологик тасвир.// Шарк юлдузи., -1947, -№ 2-3. - Б.115-137
3. Шодиев Н. Мастерство психологического анализа Абдулла Каххара (на примере произведений “Мираж” и “Птичка-невеличка”). АКД., -Т.: 1973; Шу муаллиф. Рухият рассоми. –Т.: Фан, 1977. – 48 бет.
- 4 Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси. Филол. фан. номз. ...дисс. –Тошкент, 1995;
- 5 Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: таракқиёт муаммолари. Филол. фанлари д-ри ...дисс. – Тошкент, 2006